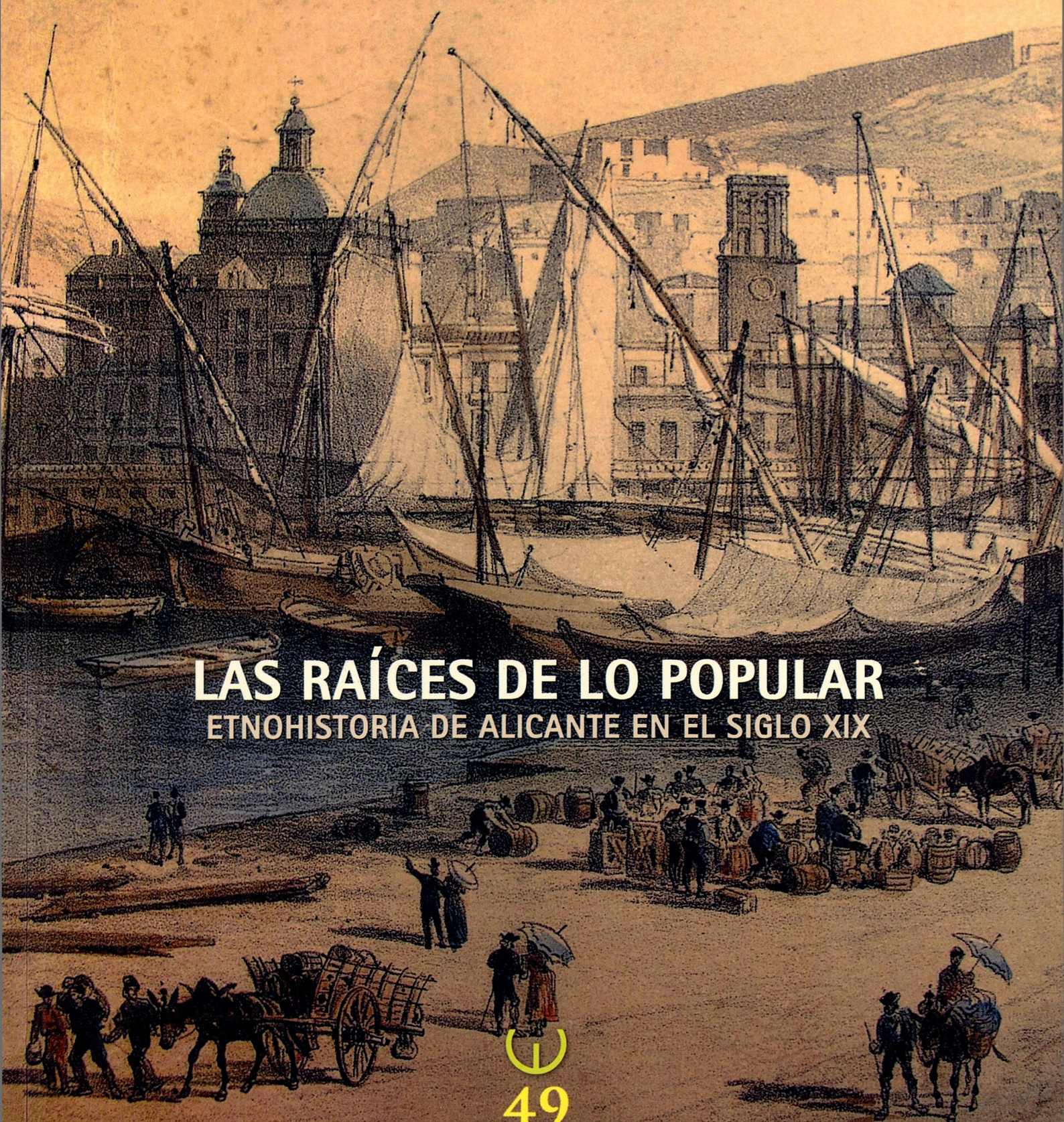

CANELOBRE

OTOÑO / INVIERNO 2004-2005 - INSTITUTO ALICANTINO DE CULTURA "JUAN GIL-ALBERT" - Nº 49 / 21 EUROS

LAS RAÍCES DE LO POPULAR ETNOHISTORIA DE ALICANTE EN EL SIGLO XIX

49

INSTITUTO ALICANTINO DE CULTURA JUAN GIL-ALBERT
DIPUTACIÓN PROVINCIAL DE ALICANTE

"CANELOBRE" ES UNA PUBLICACIÓN DEL INSTITUTO
ALICANTINO DE CULTURA "JUAN GIL-ALBERT", ORGANISMO
AUTÓNOMO DE LA DIPUTACIÓN PROVINCIAL DE ALICANTE

Número 49
Invierno 2004-2005
21 euros

Depósito Legal: A. 227-1984
I.S.S.N. 0213-0467

Imprime: INGRA

CANELOBRE

DIRECCIÓN

ROSALÍA MAYOR RODRÍGUEZ

SUBDIRECCIÓN

ELVIRA RODRÍGUEZ FERNÁNDEZ

CONSEJO ASESOR

JOSÉ BAUZÁ LLORCA
ROSA MARÍA CASTELLS GONZÁLEZ
CAYETANO MÁS GALVAÑ
ANA MELIS MAYNAR
ROSA MONZÓ SEVA
ÁNGEL LUIS PRIETO DE PAULA
MAGDALENA RIGUAL BONASTRE
FERNANDO RODES LLORET

DISEÑO

JOSÉ PIQUERAS
LLORENÇ PIZÀ

Número monográfico de CANELOBRE:

**LAS RAÍCES DE LO POPULAR
ETNOHISTORIA DE ALICANTE EN EL SIGLO XIX**

Coordinado por
ANA MELIS MAYNAR

Documentación gráfica:
ESTER TORREGROSA

© De los textos e imágenes: sus autores.
CANELOBRE no se hace responsable de las opiniones vertidas
por sus colaboradores en los artículos publicados.

UN ESTUDIÓS DE LA CULTURA POPULAR VALENCIANA: FRANCESC MARTÍNEZ I MARTÍNEZ

JOSEP M. BALDAQUÍ ESCANDELL

UNIVERSITAT D'ALACANT

estudi científic del folklore té les arrels en el romanticisme europeu. El renovat interès per les cultures nacionals que es produeix en aquest període va trobar en el descobriment de la saviesa popular un espai d'expansió natural, que a més d'obtenir uns resultats en el camp científic, va tenir, a la llarga, importants conseqüències de tipus ideològic i social. L'exemple més proper el tenim a Catalunya, on l'obra dels folkloristes de la passada centúria i començaments de la present va servir per a la construcció d'una determinada "personalitat catalana", potser fictícia i interessada per als grups socialment dominants,¹ però al cap i a la fi fou una manera d'articular el cos social del país en un projecte nacional de futur basat en una determinada interpretació de la seua història.

Al País Valencià, on els interessos particulars dels grups socials poderosos no comportaven aquesta diferenciació, no hi hagué necessitat d'intentar una estructuració social al voltant d'una ideologia particularista. Aquesta circumstància limitava l'interès de les personalitats i de les institucions que controlaven el reduït món cultural d'aleshores vers els estudis del nostre folklore. Si a això afegim l'atonía del món literari i cultural valencià i les limitacions d'una infraestructura cultural mínima, ens trobem que els estudis de tema folklòric entre nosaltres són el resultat del treball individual, sovint autodidacta i algunes vegades marginal, d'uns pocs estudiosos voluntaristes.

Dins d'aquesta tònica, tan sols les realitzacions de Joaquim Martí i Gadea (1837-1920) i Francesc Martínez i Martínez (1865-1946), tots dos nascuts a les comarques meridionals dels país, i en menor mesura les de Josep Pascual i Tirado (1884-1937), de la zona septentrional, han estat destacades tradicionalment com a les principals aportacions dels estudiosos valencians renaixentistes a la recopilació del patrimoni cultural del nostre poble. No tenim cap estudi recent que analitze i interprete els treballs folklòrics valencians en la seua globalitat, ni tampoc en relació amb la resta de realitzacions culturals de la Renaixença.

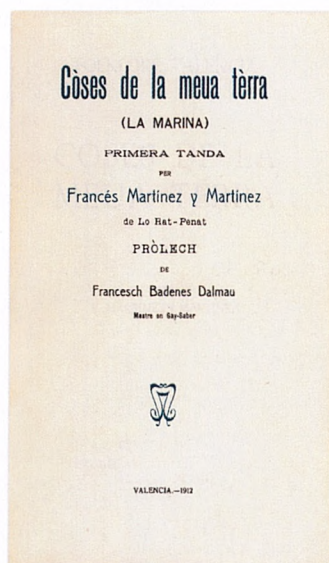
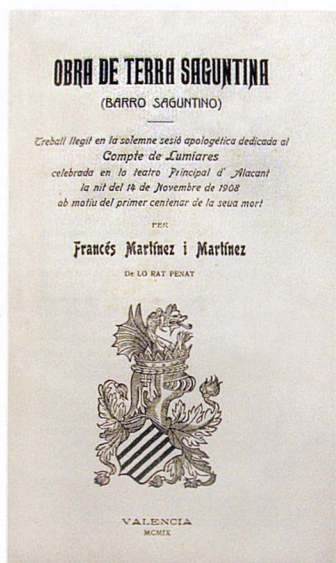
¹ Cf. Llorenç PRATS, *El mite de la tradició popular. Els orígens de l'interès per la cultura tradicional a la Catalunya del segle XIX*. Barcelona, Ed. 62, 1988, pp. 167 i ss.

² En altres treballs nostres sobre Francesc Martínez ens hem centrat en l'estudi de la seua obra com a recopilador de la cultura popular. Per això en aquest article volem estudiar la seua figura com a folklorista, és a dir, en aspectes com ara la seua formació en aquest camp, el concepte que tenia del folklore, la metodologia de treball, les relacions amb altres estudiosos de la cultura popular, etc. Veg. J. M. BALDAUÍ, "Aproximació a l'obra folklòrica de Francesc Martínez i Martínez", dins *A sol post. Estudis de Llengua i Literatura*, 2. Alcoi, Ed. Marfil, 1991, pp. 15-23; "Estudi introductorí" a F. MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, *Llegendari valencià*. Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert - Conselleria d'Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, 1996, pp. 11-53; "Les llegendes toponímiques en l'obra de Francesc Martínez i Martínez", dins *Actes del IV Col·loqui d'Onomàstica Valenciana, XXI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*. Ontinyent, Denes 10, 1997, pp. 45-55.

³ L'una fou publicada en ocasió del Congrés Nacional de Recs celebrat a València el 1922, i respecte de l'altra pensem que va ser escrita per a presentar-la al concurs d'obres sobre dret consuetudinari i economia popular que convocava anualment la Academia de Ciencias Morales y Políticas de Madrid. Devem aquesta idea a una suggerència de D. Ramón Llorens.

⁴ Al pròleg de la *Terça Tanda i Darrera* de les *Còses de la meua terra*, diu explícitament: "Ab aquest volum tercer de *COSES DE LA MEUA TERRA*, amantíssim llegendador, després del treball *El Derecho consuetudinario en Altea*, que publicarem l'any 27 (una friolera), creem completar el folklore de nostra vila d'Altea" (p. VII). D'altra banda en molts articles d'aquesta darrera obra eludeix l'explicació d'aspectes ja descrits anteriorment tot enviant-nos a l'obra on inicialment s'explicaven.

Vist des d'aquesta perspectiva, es justifica la necessitat d'aprofundir en l'estudi de la personalitat de Francesc Martínez i Martínez com a estudiós de la cultura popular valenciana, ja que es tracta sens dubte del folklorista i etnògraf valencià més important de la primera meitat del segle XX per la seua dedicació constant a aquests temes, amb recopilacions folklòriques i etnogràfiques que suposen una renovació metodològica en aquest tipus de recerques al País Valencià, i amb algun interessant treball teòric sobre la cultura popular.²

LES PUBLICACIONS DE FRANCESC MARTÍNEZ I MARTÍNEZ DE CARÀCTER FOLKLÒRIC I ETNOGRÀFIC

La principal publicació de l'erudit alteà pel que fa a aquesta àrea del coneixement són els tres volums de *Còses de la meua terra*, estudi folklòric i etnogràfic publicat al llarg de la seua vida (1912, 1920 i 1947), que descriu i recopila els elements més interessants de la cultura popular d'Altea (La Marina Baixa) amb una finalitat bàsicament inventarial, conservadora i divulgadora. Amb un enfocament diferent, però molt relacionades amb aquest cicle d'estudis del folklore alteà, tenim dues publicacions que entren dins de l'àmbit del dret consuetudinari: *Los riegos de la Villa de Altea y su Derecho Consuetudinario* i, sobretot, *El Derecho Consuetudinario en Altea. Villa del Reino de Valencia*. La raó que aquestes dues obres siguen escrites en castellà cal buscar-la en el fet que són obres de circumstàncies,³ però és evident que malgrat la seua òptica particular, jurídica i econòmica, del fet etnogràfic, el mateix autor va deixar clara la seua complementarietat respecte del cicle de les *Còses de la meua terra*, tant explícitament com implícita.⁴

L'Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia és una col·lecció de llegendes recollides al llarg del País Valencià que va ser publicada el 1927. És una obra amb un enfocament diferent del fet folklòric, ja que és un llibre destinat a presentar-lo a un certamen literari. Per tant, no té únicament una intencionalitat inventarial, sinó que també hi ha una finalitat artística que duu l'autor a reelaborar diversos materials que originàriament tenien una significació etnogràfica en escrits d'intenció costumista, i a presentar els textos de la tradició popular oral intensament transformats, per tal de "millorar-ne" les seues qualitats estètiques i adaptar-los al vehicle escrit. Amb tot, el que és veritablement remarcable d'aquesta publicació del 1927 és el seu pròleg, en el qual Francesc Martínez fa la seua principal aportació a l'estudi teòric del folklore valencià. D'una banda, amb les seues apreciacions sobre la importància dels estudis folklòrics, que abracen temes com ara les condicions que ha de tenir el folklorista o l'àmbit d'estudi d'aquesta ciència. D'altra banda, tenim la seua introducció a l'estudi de la història del fol-

klore valencià, treball de gran valor per la novetat que aportava a aquest camp d'estudi i que, encara avui, és imprescindible per a qui vulga aprofundir-hi.

Un caràcter similar a aquesta darrera obra té el *Llegendari Valencià* que va ser premiat el 1929 en el darrer concurs del *Llegendari Popular Català* convocat per la Fundació Patxot de Barcelona. L'obra, que ha estat perduda fins a temps recents,⁵ és un recull de norantais llegendes i tradicions valencianes que mantenen la tònica de les arreplegades anteriorment per Martínez però que milloren molt la quantitat de materials arreplegats i la procedència, tant per l'ampliació de l'abast geogràfic del recull com per la consulta de fonts escrites.

Dins de la vessant teòrica de l'obra folklòrica de Martínez és on cal encabir el treball titulat *El Folklore valenciano en el Don Quijote* (1922), que té l'origen en una polèmica publicada a la premsa escrita. Presenta l'interés de conjuminar dues de les temàtiques que més interessaven Francesc Martínez i Martínez, el cervantisme i l'estudi del folklore valencià, a més de demostrar l'interés que l'anàlisi de la cultura popular pot tenir per a altres branques del saber, en aquest cas la crítica literària.

Aprofitem el comentari per assenyalar la intensa activitat publicista del nostre autor a la premsa periòdica al llarg de tota la seua vida. Aquesta activitat el va dur a publicar gran quantitat d'articles d'estudis i d'opinió respecte dels temes més diversos, entre els quals hi era, és clar, el del folklore.⁶

L'APORTACIÓ TEÒRICA DE FRANCESC MARTÍNEZ I MARTÍNEZ A L'ESTUDI DE LA CULTURA POPULAR

L'aportació teòrica fonamental de Francesc Martínez i Martínez a l'estudi del folklore és el "Pròlec" de *Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia* publicada l'any 1927 (pp. 9-46). Dues són les qüestions teòriques que Martínez hi elabora: d'una banda, una aproximació al concepte que tenia del treball folklòric, la qual és resultat, sobretot, de la seua pràctica de folklorista, però que ens dona moltes pistes sobre quina va ser la seua formació teòrica en aquest camp. La segona aportació de l'erudit alteà, importantíssima i encara no superada, és la seua aproximació, bàsicament bibliogràfica, a l'estudi històric dels treballs folklòrics al País Valencià.

Pel que fa a la concepció que tenia Francesc Martínez dels treballs folklòrics, l'estudiós aborda, sense aprofundir-hi gaire, temes com ara l'anàlisi dels interessos d'aquesta ciència, d'arrels lingüísticoliteràries i bàsicament inventarial, la metodologia de la recer-

⁵ El 1996 vam tenir la satisfacció de publicar una edició d'aquesta obra, que es considerava perduda (Francesc MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, *Llegendari valencià* [edició i estudi de Josep M. BALDAQUÍ]. Alacant, Generalitat Valenciana / Institut de Cultura Juan Gil-Albert). En tot cas sembla que els materials trobats i publicats per nosaltres formaven part d'un recull més extens que Martínez pensava titular *Llegendari del Reine de Valencia*, cosa que s'especifica tant en el subtítol de l'obra editada per nosaltres, on remarca que es tracta d'un "Recull Pera'l Futur Llegendari del Reine de Valencia", com en la Nota que encapçala el recull, on torna a aclarir que les llegendes presentades al concurs "són el primer alvans del futur Llegendari del Reine de Valencia". El mateix autor deixa clar en la *Terça tanda i darrera de les Còses de la meua terra* (p. 257) que té feta una col·lecció de llegendes amb el títol que adés citàvem, i la seua biògrafa, Carmelina Sánchez-Cutillas, transcriu una nota autògrafa de Martínez on consten les seues obres inèdites, entre les quals hi ha una *Col·lecció de llegendes del Reine de Valencia* i una altra obra de caràcter folklòric encara perduda titulada *Cuentos per a xics i grans* (Carmelina SÁNCHEZ-CUTILLAS, *Un humanista alteano. (1866)1946*. Alacant, Caixa d'Estalvis Provincial d'Alacant, 1974, p. 161).

⁶ Alguns dels articles publicats a les seues obres havien vist la llum anteriorment en revistes com ara el *Almanaque Las Provincias* o la *Catalana Revista*. La recopilació i estudi d'aquesta obra dispersa és necessària per al coneixement complet de la figura de l'erudit, especialment pel que fa a la seua evolució ideològica. Respecte de l'activitat de Martínez a la premsa es pot veure SÁNCHEZ-CUTILLAS, *op. cit.*, *passim*.

ALTEA - 3
Casa Soler

PLAYA Y SIERRA DE BERNIA

Altea, platja i serra de Bèrnia (COFRADIA DE PESCADORES DE ALTEA).

⁷ Cf. Llorenç PRATS, *op. cit.*, p. 21.

⁸ Recordem aquí el llibre de Martínez titulat *Algo de Bibliografía Valenciano-Vicentista* (València, imp. Vives Mora, 1920), que és bàsicament un inventari comentat de les obres biogràfiques sobre el sant, i que va dedicada "al maestro de bibliografía, mi buen amigo Francisco Martí Grajales" (MARTÍNEZ, 1927b, p. 7).

⁹ Martínez mateix així ho afirma en el pròleg de *l'Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia* de 1927 (p. 32). Es pot llegir a *infra*, p. 277.

ca, amb una breu referència al treball de camp, i l'entitat dels informadors, que haurien de ser sobretot persones d'edat però sense excloure'n els infants. Considera imprescindible que el folklorista siga una persona amb amplitud d'esperit, ja que no ha de tenir escrúpols morals per la possible irreverència o atreviment de les troballes. Justifica, però, el filtratge d'aquells materials que siguen descaradament immorals, postura que hem de considerar normal en el context ideològic i cultural de l'època encara que no és vàlida des d'un punt de vista estrictament científic.

Destaquem com a molt interessant la declaració de l'objectiu final dels estudis folklòrics: s'ha de partir de l'inventari de materials per a passar a l'estudi comparatiu del folklore de les diverses comarques i nacions i arribar, finalment, a la reconstrucció de "la història de la civilització mundial". D'aquestes paraules es pot deduir el coneixement i l'adscripció teòrica de Francesc Martínez a les teories difusionistes o mètode historico-geogràfic, desenvolupades pels estudiosos de l'escola fina a finals de la passada centúria i començaments de la present. Aquestes teories, de gran vigència en l'època de Martínez, són encara seguides en l'actualitat per molts estudiosos de la literatura oral.⁷

L'aportació més original i important de Francesc Martínez i Martínez a l'estudi del folklore valencià és el seu treball sobre "La història del folklore en nòstra patria valenciana". El treball és una bibliografia exhaustiva i comentada de les aportacions a la recerca del folklore valencià des del segle XVIII a l'any 1926. En total són vint-i-cinc els autors inventariats i més de cinquanta les obres analitzades. Els comentaris demostren l'ampli coneixement que l'autor en tenia, així com l'ús dels repertoris bibliogràfics existents en l'època, entre els quals destaquem la *Biblioteca Valentina* de Just Pastor Fuster. L'interès per l'exhaustivitat el duu a incloure-hi algunes obres de temàtica costumista que tan sols marginalment tenen interès folklòric o etnogràfic. Però sabem que el límit entre aquestes matèries no és de vegades massa clar i, per tant, pot interpretar-se com un intent perfeccionista. Per últim, cal recordar que els estudis bibliogràfics són una constant en la historiografia i la crítica literària de la Renaixença valenciana, i són bàsics per al posterior estudi de la disciplina a què es refereixen.⁸ Aquesta era la intenció de Francesc Martínez quan, en acabar el treball, l'ofereix a la resta dels estudiosos com a eina de treball per a posteriors estudis folklòrics.

Altea. Platja. (COFRADÍA DE PESCADORES DE ALTEA).

ALTEA - 2
Casa Solor

LA PLAYA

LA FORMACIÓ COM A FOLKLORISTA: ENTRE L'AUTODIDACTISME I EL MESTRATGE DE FRANCESC BADENES I DALMAU

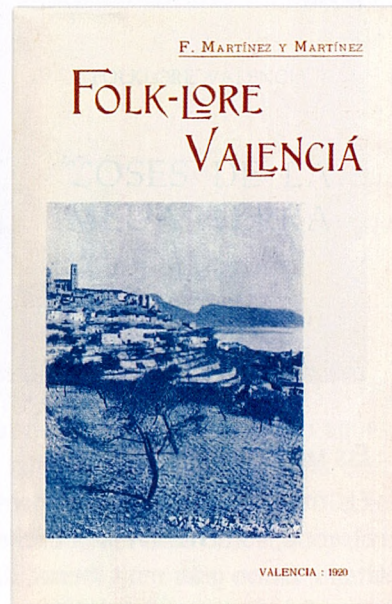
Francesc Martínez i Martínez considerava Francesc Badenes i Dalmau com el seu iniciador en el camp del folklore.⁹ Badenes havia publicat algunes obres relacionades amb el folklore¹⁰ i era un folklorista reconegut en els cercles literaris renaixentistes. A més, era un bon poeta jocfloralista i membre del grup de Lo Rat Penat, la qual cosa li confereix un pes específic dins de l'ambient cultural d'aleshores.

La concepció teòrica de Badenes sobre el folklore podem deduir-la del seu important "Prolech" a la *Primera Tanda de les Còses de la meua terra*, interessant perquè deu tenir un contingut proper a la formació inicial de l'altea en aquest camp. Les línies mestres d'aquest pròleg apunten a una concepció del folklore bàsicament literària, i al coneixement de Badenes i Dalmau de les teories folklòriques de l'escola mitològica o de l'escola filològica.¹¹ Si recordem que Francesc Martínez demostra conèixer quinze anys després les teories difusionistes o historicogeogràfiques d'estudi del folklore de l'escola fina, ¹² constatem l'avanç en la concepció teòrica del folklore de l'estudiós d'Altea respecte del seu iniciador en aquesta ciència.

Badenes també estava al corrent dels treballs dels estudiosos catalans i peninsulars del seu temps que s'havien dedicat a l'estudi de la literatura popular, d'entre els quals destaquem la figura d'Antonio Machado y Alvarez pel que fa al context peninsular, i les de Manuel Milà i Fontanals, Marian Aguiló, Pau Bertran i Bros, Terenci Thos i Codina i Francesc Alió d'entre el folkloristes catalans. Tot això indica una bona informació de les teories i dels treballs sobre folklore que es feien aleshores.¹³ Subratllem que no hi ha en Badenes una concepció mítica i essencialista del folklore, tal i com la que tenien en els estudiosos catalans contemporanis.¹⁴ Creiem que aquesta diferència pot deure's a la distinta composició ideològica de les Renaixences catalana i valenciana. El fet que els renaixentistes valencians no es decanten cap a una política nacionalista fa innecessàries les interpretacions subjectives dels materials de la tradició oral com a una manifestació de "l'ànima valenciana", i això possiblement va influir en el positivisme tant de Badenes com de Martínez. Però també és possible una altra lectura, segons la qual la manca de necessitat de la interpretació i la utilització ideològica del folklore fou, potser, la causa de l'escàs interès per aquesta matèria entre els erudits locals. En qualsevol cas, aquesta atonia s'ha de relacionar amb la feblesa de pols general de la Renaixença valenciana.

Una altre aspecte interessant exposat per Badenes en aquest pròleg és l'àmbit de treball del folklorista, que consisteix en la recollida i la classificació dels materials de la cultura popular oral, però on també s'inclouen els usos i els costums i l'estudi gramatical i dialectològic. Sí bé els primers donen idea d'una certa visió etnogràfica del folklore, l'apartat filològic és una bona mostra de la concepció lingüística que tenia dels estudis sobre la cultura popular. Per últim, també comenta el filtrat d'entre els materials folklòrics de les "formes crues y atrevides", pràctica que després trobarem igualment en els reculls de Martínez.

El mestratge de Francesc Badenes i Dalmau es produí, segurament, en l'àmbit de les tertúlies literàries a les quals era assidu Martínez i on assistien el mateix Badenes i altres fol-

¹⁰ Martínez, en el seu "Prolech" al *Folklore valencià* de 1927 en cita dues: *Flors del Xúquer* (Barcelona, Biblioteca l'Atlàntida, 1897) i *Rondalles del poble* (Barcelona, imp. de Francesc Badia, 1900).

¹¹ En aquest pròleg Badenes planteja la qüestió de l'origen de la literatura popular, i n'esmenta una doble possibilitat: o bé es tracta de les restes d'una cultura superior, llunyana i mítica, o bé és simplement el resultat de la invenció popular: "¿Pero és tot açò producte de la invenció popular ó tot açò és desmoronaments d'un sabi edifici que'l temps convertí en runes y quals desmoronaments huy floten dins de la esment humana com els restos d'un vaixell en la mar que'l va combatre?" (p. IX). Aquesta concepció de la tradició oral del poble com a "desmoronaments d'un sabi edifici que'l temps convertí en runes" ens indica que Francesc Badenes coneixia les teories sobre el folklore de l'anomenada escola mitològica o filològica, el principal exponent de la qual era l'alemany afinçant a Anglaterra Max Müller i/o de l'escola històrica o orientalista, del també alemany Theodor Benfey. Totes dues escoles defensaven un origen culte a la literatura popular, que es basava per a uns en degeneracions dels antics mites aris, i per als altres en la literatura sànscrita. Cf. Llorenç PRATS, *op. cit.*, pp. 19-21. Veg. també LUIS DE HOYOS SAINZ i NIEVES DE HOYOS SANCHO, *Manual de folklore. La vida popular tradicional en España*. Madrid, Revista de Occidente, 1947 (ed. facsimil: Madrid, Istmo, 1985, pp. 258-260).

¹² *Supra*, p. 276.

¹³ Cal subratllar que Milà i Fontanals i Machado Álvarez són considerats els dos investigadors que van posar la base dels estudis folklòrics i etnogràfics a l'estat espanyol. Cadascun d'ells representa un dels dos corrents més importants del folklore europeu. Així, mentre que Milà enllaça amb la investigació filològica, Machado és més proper al corrent evolucionista. Veg. LUIS CALVO CALVO, *El 'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya' i la Antropologia Catalana*. Barcelona, CSIC, pp. 12-13.

¹⁴ Llorenç PRATS, *op. cit.*, *passim*.

¹⁵ *Infra*, p. 279, 283.

¹⁶ Manuel SANCHIS GUARNER, 'Pròleg' a Francesc MARTÍNEZ i MARTÍNEZ, *Coses típiques de la Marina, la meua comarca*. València, l'Estel, 1970, pp. 12-13.

¹⁷ Pot consultar-se a LUIS DE HOYO SAINZ, i NIEVES DE HOYO SANCHO, *op. cit.*, p. 52. Els punts del programa de Machado coincideixen en gran part amb els materials arrellegats per Martínez, però d'això no podem deduir res per causa de la manca de concreció de l'esquema del folklorista andalús.

¹⁸ Aquesta circular incloïa entre els elements a arrellegar les "cerimonies típiques de bateigs, casaments i enterraments", a les qual presta Martínez molta atenció. De tota manera creiem difícil que Martínez la conegués per la seua llunyania en el temps i l'àmbit reduït als cercles excursionistes.

¹⁹ La meticulositat i l'interès del treball etnogràfic que fa Francesc Martínez i Martínez en aquest apartat de la seua obra ens fa pensar que coneixia l'exhaustiva enquesta sobre aquesta temàtica promoguda per Joaquín Costa i que va publicar el 1901 la *Academia de Ciencias Morales y Políticas de Madrid*. L'enquesta es pot consultar a José M. GÓMEZ-TABANERA, 'Introducción de circunstancias' a LUIS DE HOYOS SAINZ i NIEVES DE HOYOS SANCHO, *op. cit.*, pp. 19-26. Sobre aquest certamen es pot consultar també Llorenç PRATS, *op. cit.*, p. 30, n. 26, Carmelo LISÓN TOLOSANA, *Antropología Social en España*, Madrid, Akal, 1971, pp. 151-171 i, sobretot, Fermín DEL PINO DÍAZ, 'Convocatoria de premios de derecho consuetudinario y economía popular en España, de la Academia de Ciencias Morales y Políticas (1897-1917)' dins *El folklore andaluz. Revista de cultura tradicional*, 4 (2a època), 1989, pp. 181-185.

kloristes i estudiosos de la literatura. Francesc Martínez comenta en una de les seues obres, tot referint-se a Francesc Badenes i Dalmau, que fon nostre iniciador en aquests [els estudis folklòrics], ensenyantnos en qué consistia la ciència folklòrica, que era precisament l'estudi, la catalogació de les contaralles que en la intimitat de la penya del café als contertulis contavem com a curiositats de nostre poble... (Martínez, 1927b, p. 32).

De tota manera, cal observar que Martínez parla d'iniciació i, a més, les tertúlies d'amics no són el lloc més adient per a la correcta formació d'un estudiós. Si a això unim la no existència de canals institucionalitzats d'estudi del folklore al País Valencià hem de pensar també en una important component autodidacta en la formació folklòrica i etnogràfica de l'estudiós altea. Per tant, el més lògic és concloure que l'aprenentatge i la formació de Francesc Martínez i Martínez en el camp de la cultura popular és, segurament, el resultat d'unes inquietuds inicials orientades principalment per Francesc Badenes i Dalmau i d'un treball autodidacta posterior, completat per les seues relacions amb altres folkloristes, principalment els catalans i, singularment, amb Tomàs Carreras i Artau, com veurem més endavant.¹⁵

Homenatge a l'escriptor, oferit pels alteans a La Fonda.

ELS MÈTODES DE TREBALL

Els treballs folklòrics de Francesc Martínez i Martínez consisteixen bàsicament en la recollida, l'ordenació i la publicació dels materials folklòrics i etnogràfics de la població d'Altea i, en un grau molt menor, de la comarca de la Marina i d'altres poblacions valencianes. Pràcticament no sabem res dels mètodes que feia servir l'erudit en aquesta recopilació, de no ser un comentari de Manuel Sanchis Guarnier sobre la manca de metodologia del nostre autor en la recollida i l'ordenació dels materials. El doctor Sanchis Guarnier, que va conèixer personalment Martínez, afirma que aquest treballava sense qüestionaris ni esquemes previs, i que tampoc no feia una ordenació posterior dels resultats.¹⁶ La lectura de les publicacions de Martínez confirma en principi aquestes observacions. Malgrat això, intentarem fer una aproximació als mètodes de treball del nostre folklorista.

LES ENQUESTES

El primer punt que hem de tocar és el referit a les enquestes. Sembla molt probable l'afirmació de Sanchis Guarnier que Martínez no utilitzava qüestionaris en el seu treball de camp. Ara bé, la no utilització no implica que desconegués totalment els qüestionaris que existien a la seua època sobre la recollida de la cultura popular. En l'any 1912, data de publicació de la seua primera obra folklòrica, havien eixit a la llum el programa d'arrellega folklòrica d'Antonio Machado y Alvarez (1883), molt poc detallat i potser massa llunyà en el temps perquè Martínez el pogués utilitzar,¹⁷ la circular enviada el 1886 pel grup Folklore Català de l'Associació d'Excursions Catalana, que segurament tampoc no coneixia,¹⁸ i la coneguda *Información promovida por la Sección de Ciencias Morales y*

Políticas del Ateneo de Madrid, en el campo de las costumbres populares y en los tres hechos más característicos de la vida: el nacimiento, el matrimonio y la muerte (1901), que possiblement sí coneixia, sobretot si atenem al detallisme en la descripció dels cicles vitals en els articles titulats "novios, demanació y casament", "bateig", "angel" i "enterro" que va publicar en la *Primera Tanda* de les *Còses de la meua terra* (pp. 55-72).¹⁹

És també molt probable que conegués els qüestionaris elaborats per l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, que començaren a publicar-se a partir de 1915, i el *Manual per a les recerques folklòriques a Catalunya* de Josep M. Batista i Roca, publicat el 1922. Sabem que Francesc Martínez i Martínez mantenia relacions intel·lectuals i d'amistat amb Tomàs Carreras i Artau, fundador de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Aquestes relacions dataven, com a mínim, del 1916,²⁰ i possiblement eren encara més antigues. Per tant, és lògic suposar que Carreras i Artau mantingués el seu amic i col·lega al corrent de les publicacions de la institució que dirigia. El que ja no és tan probable és que aquestes enquestes, posteriors a la publicació de la *Primera Tanda* de les *Còses de la meua terra*, poguessen influir d'una manera determinant en els volums posteriors de l'obra, el pla general de la qual ja devia estar perfilat i part dels materials arreplegats.²¹

De tot l'anteriorment exposat, podem deduir la possibilitat, però no la certesa, que Francesc Martínez conegués algunes enquestes folkloricoetnogràfiques, sobretot la de la Academia de Ciencias Morales y Políticas i les de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Aquest coneixement potser va influir parcialment en aspectes puntuals de la seua obra, però creiem que les enquestes no van ser utilitzades sistemàticament com a guia de la recol·lecció. Això, juntament amb el fet que els reculls folklòrics i etnogràfics de Martínez són bastant complets, ens fan relativitzar l'afirmació de Sanchis Guarner que, en qualsevol cas, sembla essencialment certa.

ELS INFORMANTS

Un segon punt important pel que fa a la metodologia folklòrica de Martínez és el relatiu als informants. L'autor coneix el caràcter privilegiat de les persones d'edat en aquesta funció, cosa elemental en la recerca folklòrica, però també assenyala els infants com a informants importants dels materials folklòrics, opinió que ja no és tan evident.²² De tota manera, la majoria dels informants que Francesc Martínez i Martínez cita al llarg de les seues obres són persones adultes, la majoria d'edat, i tan sols en una ocasió cita una xiqueta de la seua família en aquest paper.²³

Grup de veïns de la partida Les Quintanes (San Roc) construint l'explanada de l'ermita, 1951.

²⁰ Carmelina Sánchez-Cutillas comenta una carta de Carreras i Artau a Francesc Martínez i Martínez datada el 1916 en què li demana que li envie treballs sobre història, filosofia, literatura, etc., i una altra de maig de 1930, de tema relacionat amb el folklore. Veg. Carmelina SÁNCHEZ-CUTILLAS, *op. cit.*, pp. 78 i 92-93.

²¹ Els tres volums de les *Còses de la meua terra* tenen una estructura bastant semblant. A més, al pròleg de la *Segona Tanda* podem llegir que Martínez hauria volgut que aquesta fos la darrera, però que no havia pogut ser perquè no en disposava de les partitures musicals i, a més, el volum hauria eixit massa gros. D'això, i d'altres dades puntuals, podem deduir que la major part dels materials de la *Tercera Tanda* ja els tenia arreplegats. A més, si comparem l'estructura de les enquestes de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya i la de els llibres de les *Còses de la meua terra*, no s'hi veu una relació important. En canvi, sí podria haver-hi una certa relació entre aquestes enquestes i el seu llibre sobre el dret consuetudinari alteà, ja que dos punts d'aquelles, referits al bestiar i a la pesca, ens recorren apartats de l'obra de Martínez. Veg. Llorenç PRATS, Dolores LLOPART i Joan PRAT, *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions 1853-1981*. Barcelona, Fundació Serveis de Cultura Popular, 1982., pp. 63-64 i MARTÍNEZ, 1927a, pp. 26-40 i 61-62.

²² Veg. MARTÍNEZ, 1927b, p. 10. En tot cas, s'ha de tenir present que es tracta d'una època molt diferent a l'actual pel que fa a la funció que el folklore tenia en tota la societat i pel que fa a l'accés escolar a la literatura popular d'altres zones, que en aquella època devia ser pràcticament inexistent. També cal recordar que en alguns dels materials arreplegats per Martínez, com ara els jocs dels xiquets i xiquetes, sí que sembla que puguen tenir un paper important els informants de menor edat.

²³ MARTÍNEZ, 1920, p. 206.

²⁴ Recordem que la utilització d'informants del cercle familiar és bastant corrent entre els folkloristes. Sense eixir-nos de la nostra àrea cultural tenim els casos de Joan Amades, que utilitzà com a informants fonamentals la seua mare i la seua sogra, i Ramon Violant Simorra, qui "basa els seus primers treballs en les informacions fornides pels seus pares i altres familiars i veïns" (veg. Llorenç PRATS, Dolors LLOPART i Joan PRAT, *op. cit.*, pp. 114, 122).

²⁵ MARTÍNEZ, 1947, pp. VIII, 222, 226 i 229.

²⁶ MARTÍNEZ, 1947, p. 49.

²⁷ MARTÍNEZ, 1947, p. 121.

²⁸ MARTÍNEZ, 1920, p. 23; 1947, pp. 255-256; 1995: 89-102.

²⁹ MARTÍNEZ, 1912, pp. 120-124; 1995: 70-72.

³⁰ MARTÍNEZ, 1947, p. 172.

La informant més important de la Primera Tanda de les *Còses de la meua terra* és l'àvia de l'autor. També van tenir un pes important com a informants altres persones del seu entorn familiar, com ara els seus germans Rosa i Josep, la criada de la seua àvia Quica Borja o la dida del seu fill Paula Ripoll.²⁴ Ara bé, la recerca de Francesc Martínez no es va reduir al cercle familiar, i entre els informants citats en els seus treballs hi ha persones d'ocupacions diverses i situació privilegiada per a esdevenir informadors. Així, veiem que s'adreçà a cantadors, "tocadors" i dolçainers per a obtenir informació referent al cançoner, llauradors per a les cançons de llaurar i batre, mariners per a les narracions de temàtica marinera, dides per a les cançons de bressol, etc.²⁵ Es nota, a més, una progressiu augment en la citació dels noms dels informants, molt evident en la *Tercera Tanda*. No sol, però, indicar la data i circumstàncies de la transmissió, dades que únicament esmenta en algun cas aïllat.²⁶

Dins de l'apartat dels informadors cal recordar la crida que l'autor realitzà al pròleg de la *Segona Tanda* de les *Còses de la meua terra*, on demana la col·laboració de les persones interessades tot comproment-se, a canvi, a explicar la procedència de totes les informacions. Per últim, recordem la figura de Mn. Diego Ciutat i Bardissa, autor de les partitures musicals publicades en la *Tercera Tanda* i informador ocasional d'aspectes relacionats amb la música, al qual Francesc Martínez i Martínez considerà col·laborador d'aquesta obra.²⁷

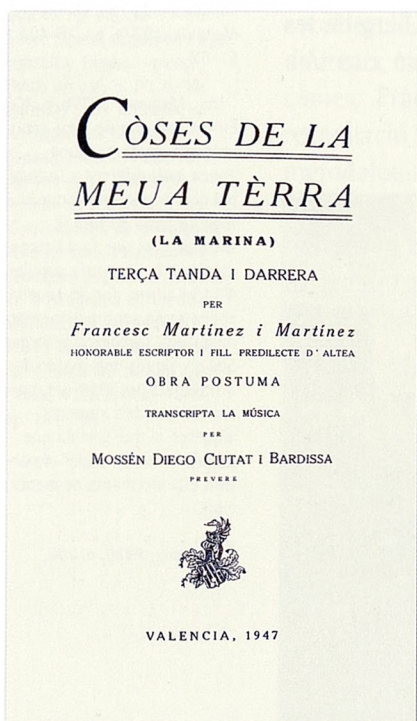
MÈTODES AUXILIARS D'INVESTIGACIÓ FOLKLÒRICA

Francesc Martínez i Martínez també utilitzà esporàdicament altres mètodes auxiliars d'investigació folklòrica. Així, en alguna ocasió trobem en les seues obres materials que eren conseqüència de la investigació bibliogràfica, com ara materials trets de la *Crònica* de Ramon Muntaner, o la inclusió de llegendes i fets curiosos trets de l'obra historiogràfica de Gaspar Escolano.²⁸ Hi ha també alguns exemples interessants de com la investigació d'arxiu o arqueològica realitzada pel nostre autor contribueix a explicar l'origen d'alguna tradició o d'algun costum tradicional.²⁹

ELS CRITERIS DE SELECCIÓ

Ja hem comentat la vocació d'exhaustivitat de Martínez i Martínez pel que fa a l'arplega del folklore d'Altea i la seua comarca, encara que, a la llarga, els materials publicats siguen majoritàriament alteans. Bona prova d'aquesta exhaustivitat és l'arplega sota el títol de "sossuits" d'un ric i heterogeni anecdotari, en gran part humorístic. Això ens indica que l'autor té una visió àmplia del fet folklòric, sense limitar l'arplega dels materials per aspectes com ara la falta d'antiguitat, el fet que no siguen anònims, o la manca d'entitat respecte de gèneres més consolidats. Implicaria la inclusió en el concepte de folklore de tots els materials produïts i transmesos oralment pel poble, independentment d'altres connotacions.

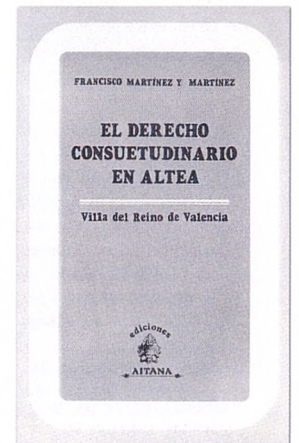
Francesc Martínez i Martínez comenta l'exclusió del corpus folklòric publicat d'algunes cançons "vermelles" o "desficassades", que justifica per tractar-se d'un llibre destinat a qualsevol tipus de públic.³⁰ Trobem, per tant, el filtratge dels materials moralment o estèticament inadequats per causa de l'interès divulgador del treball. A aquesta filtració ideològica, inacceptable des d'un punt de vista científic, caldria afegir la no aparició sistemàtica de materials de temàtica eròtica, llevat d'algun exemple aïllat. En particular destaquem la no aparició de cap endevinalla d'aquesta tipologia, quan normalment solen ser abundants.

Les filtracions ideològiques dels materials "immorals" són defensades per l'autor en la seua aportació teòrica, seguint la línia d'estudiosos anteriors com el seu mestre Badenes i Dalmau. Recordem, però, que matisa les seues afirmacions al respecte quan justifica el contingut per tractar-se d'obres originàries de l'època medieval, en la qual la gent no tenia tants prejudicis morals com en la seua època. A més, defensa la no exclusió dels materials irreverents, en una postura que podem considerar com a moderadament positiva.³¹

És també ideològicament molt interessant el fet que done una visió patriarcal i conservadora de la societat alteana, cosa que observem sobretot en els seus comentaris als aspectes econòmics i productius del llibre *El derecho consuetudinario en Altea. Villa del Reino de Valencia*. Aquesta ideologia concorda amb la visió una mica nostàlgica del folklore del seu poble, i amb la seua posició política, un nacionalisme valencianista de caire liberalconservador. No trobem en Martínez i Martínez la visió mitificadora i essencialista dels folkloristes catalans de la Renaixença, que tampoc no es dona en Badenes i la resta de folkloristes valencians, i els pocs rastres que hi ha de la seua ideologia paternalista i conservadora gairebé no interfereixen en el contingut dels seus treballs.

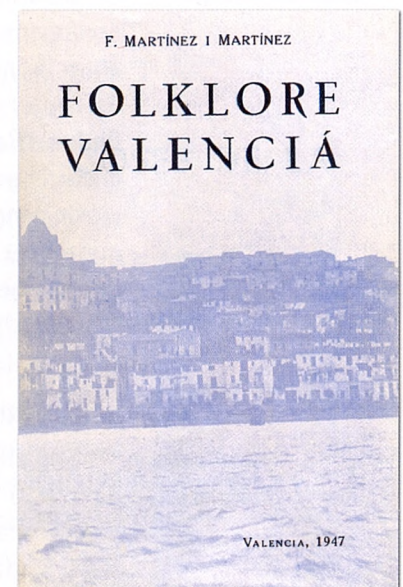

LA TRANSCRIPCIÓ I PRESENTACIÓ DELS MATERIALS

Martínez utilitza de vegades un estil retòric i recorre sovint a l'ornamentació personal de les narracions, tant de tipus folklòric com de descripció etnogràfica. Aquesta pràctica implica, vista des de la perspectiva actual, un desvirtuament de l'objectivitat científica del folklore i l'etnografia que únicament pot justificar-se per la intencionalitat fonamentalment divulgadora que Martínez volia donar a les seues obres. Sí que tenia sentit, en canvi, en *l'Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia*, ja que és una obra amb una intencionalitat bàsicament literària.

Per tant, l'erudit d'Altea va observar una fidelitat relativa als materials que va publicar, ja que si bé no els deforma en allò que és substancial, sí que en va modificar moltes vegades els aspectes formals, tot fent-ne versions personals on es barregen les expressions populars i el vocabulari típicament alteà amb circumloquis i expressions cultes incorporades per l'autor.

Pel que fa a la presentació dels materials, coincidim amb Manuel Sanchis Guarner en destacar una certa manca d'ordre que es detecta sovint en les seues publicacions, la qual dificulta la lectura i comprensió dels treballs, tot limitant-ne les possibilitats de divulgació.

LES RELACIONS AMB ALTRES FOLKLORISTES. LES TERTÚLIES LITERÀRIES

Ja hem tractat de les relacions de Martínez i Martínez amb el folklorista i escriptor Francesc Badenes i Dalmau, el seu iniciador en el món del folklore. Hem vist que aquestes van tenir lloc en l'àmbit de les tertúlies literàries que eren freqüents a la València de l'època i en les quals el nostre autor solia participar. Segurament, també participarien en aquestes reunions altres folkloristes, com ara Lluís Cebrian i Mezquita, i estudiosos i crítics de la literatura com el conegut erudit Francesc Martí i Grajales.³² De fet, en el *Llegendari valencià* que Martínez va presentar al concurs de la Fundació Patxot hi ha diverses llegendes inèdites cedides per l'escriptor i erudit Lluís Cebrian i Mezquita.³³ Carmelina Sánchez-Cutillas comenta algunes de les tertúlies a les quals assistia assíduament el seu avi, les quals estaven organitzades per temes. De les seues paraules deduïm la possibilitat que fos la que es realitzava en casa del patrici Josep Martínez i Aloy, punt de reunió de literats, historiadors i folkloristes, el lloc de la formació folklòrica inicial de l'erudit alteà, i un punt d'encontre i relació amb la resta d'estudiosos interessats en aquesta temàtica.³⁴

³¹ MARTÍNEZ, 1927b, pp. 11-12.

³² Això almenys sembla deduir-se de les paraules de l'autor. Veg. MARTÍNEZ, 1927b, p. 32.

³³ MARTÍNEZ, 1996, pp. 102-103.

³⁴ Cf. Carmelina SÁNCHEZ-CUTILLAS, *op. cit.*, pp. 64-67. L'autora comenta a més la importància d'aquestes reunions en la formació dels joves estudiosos.

Homenatge a Josep Martínez Aloy, restaurant Miramar. 19 de desembre de 1910. Entre els assistents, Francesc Martínez i Martínez.

³⁵ Carmelina SÁNCHEZ-CUTILLAS, *op. cit.* pp. 57-61. Tots aquests autors són citats per Martínez en la seua història del folklore valencià (MARTÍNEZ, 1927b, pp. 32-38).

³⁶ MARTÍNEZ, 1927b, pp. 38-39 i 1947, pp. 172-173. Veg. també Carmelina SÁNCHEZ-CUTILLAS, *op. cit.*, p. 61.

³⁷ Recordem que Francesc Martínez assistia a les tertúlies literàries, històriques i folklòriques que se celebraven a casa d'aquest personatge.

³⁸ Així ho afirma Carmelina Sánchez-Cutillas, sense precisar la data de fundació de la secció d'etnografia i folklore (*op. cit.*, pp. 78-81 i n. 9). L'any exacte de la fundació d'aquesta secció l'hem trobat a Francesc MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, 'Discurso de contestación' dins Adolf SALVÀ I BALLESTER, *Sedición del año 1693 en el Reino de Valencia*. València, Centre de Cultura Valenciana, 1941, p. 48.

³⁹ Francesc PÉREZ MORAGON, *L'Acadèmia de Cultura Valenciana. Història d'una aberració*. València, 3 i 4, 1982, pp. 18-19.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ Cf. Francesc MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, 'Discurso de contestación', p. 48.

⁴² Cf. Adolf SALVÀ I BALLESTER, *Sedición del año 1693 en el Reino de Valencia*. València, Centre de Cultura Valenciana, 1941, p. 2.

⁴³ Francesc MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, 'Discurso de contestación', p. 48. Una d'aquestes ponències fou un estudi monogràfic sobre les festes de moros i cristians, que es va realitzar en plena guerra civil, i que finalment es va poder llegir en una sessió de la Secció d'Etnografia i Folklore del curs 1940-41. Aquesta ponència va ser publicada pòstumament amb el títol de *Bosqueig històric i bibliogràfic de les festes de moros i cristians*. Alacant, Instituto de Estudios Alicantinos, 1958.

LO RAT PENAT

Un altre lloc d'encontre de folkloristes era, evidentment, la societat Lo Rat Penat i els certàmens literaris que convocava. Si bé la biògrafa de Martínez no dona dades sobre aquesta institució en l'àmbit dels estudis folklòrics, sí que comenta les relacions al seu si de l'autor amb d'altres folkloristes i estudiosos del dret consuetudinari, com ara Josep Bodria i Roig, Francesc Almarche i Vázquez, Rafael Altamira o Estanislau Alberola.³⁵ Amb el darrer autor, amic personal de Martínez, va col·laborar l'alteà en cedir-li la seua col·lecció de cançons per a una publicació d'aquesta temàtica. Es tracta del llibre titulat *Poesies*, que va ser publicat el 1926 per la "Societat Valenciana de Publicacions", editorial formada per membres de Lo Rat Penat que també va publicar un any després un llibre de Martínez.³⁶

EL CENTRE DE CULTURA VALENCIANA

Una altra institució que podria haver tingut una importància decisiva en la institucionalització i el progrés dels estudis folklòrics al País Valencià fou el Centre de Cultura Valenciana. Francesc Martínez i Martínez en fou membre i director de número des de la seua fundació el 1915, —per iniciativa del president de la Diputació de València Josep Martínez i Aloy—,³⁷ i hi va participar activament al llarg de la seua vida, arribant a ser-ne director degà (1941-1942). Fou així mateix president de la Secció d'Etnografia i Folklore d'aquest Centre durant molts anys a partir de la seua fundació el 1922.³⁸

L'activitat de la institució fou, segons sembla, molt limitada. La manca de mitjans econòmics va provocar que les investigacions depengueren exclusivament "de la bona voluntat individual i, en bona part, de la fortuna" dels seus membres.³⁹ Si això unim la manca d'efervescència cultural de la València d'aleshores, s'explica que la institució no passés de ser una "tertúlia oficialitzada i protocolar d'uns quants erudits locals",⁴⁰ situació a la qual no va escapar la Secció d'Etnografia i Folklore. El disgust per l'atonía d'aquesta institució, i en particular per la indiferència d'alguns dels seus membres vers la Secció d'Etnografia i Folklore, fou expressat en públic per Martínez i Martínez en ocasió de la recepció com a director de número de l'historiador i folklorista callosí Adolf Salvà i Ballester.⁴¹ Aquesta indiferència també la podem constatar si repassem els números de la revista *Anales*, publicada pel Centre de Cultura Valenciana a partir del 1928 i on hi ha ben pocs articles interessants de temàtica folklòrica.

No tenim pràcticament cap notícia del funcionament de la Secció d'Etnografia i Folklore del Centre. Sí que podem, en canvi, reconstruir en part les relacions del nostre

autor amb un del seus membres més actius, Adolf Salvà i Ballester. Sabem que Salvà va ser director corresponent del Centre per Callosa d'En Sarrià i agregat de les seccions de Història i Etnografia i Folklore des de 1931 aproximadament.⁴² Francesc Martínez i Martínez ressaltà aquesta col·laboració en el discurs d'ingrés de Salvà com a director de número de la institució, tot dient d'ell que fou "uno de los más asiduos concurrentes y colaboradores [de la Secció d'Etnografia i Folklore] y desempeñando a satisfacción de los que la componen varias ponencias que se le encargaron".⁴³

Finalment, assenyalem la possible relació de Francesc Martínez i Martínez amb el folklorista Rafael Gayano i Lluch, que el va substituir en la presidència de la Secció d'Etnografia i Folklore a la seua mort i que ja formava part amb anterioritat del quadre de dirigents del Centre de Cultura Valenciana.⁴⁴

RELACIONS AMB EL FOLKLORISTES CATALANS

Un punt molt interessant en la biografia de Francesc Martínez són les seues relacions amb estudiosos catalans, especialment del camp del folklore. Aquestes relacions daten de la participació de l'altea en el primer Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, que se celebrà el 1908,⁴⁵ durant el qual va fer amistat amb molts congressistes, amistat que va continuar després amb una relació epistolar.

Carmelina Sánchez-Cutillas cita entre els seus corresponsals filòlegs com ara Pere Barnils, Antoni Grieria, Ramon Domènec Perés, Josep Calveras o Antoni M. Alcover, que li solien demanar dades sobre el dialecte valencià, i també erudits i personalitats de la importància de Joan Givanel i Mas, Isidre Bonsoms, Lluís Faraudo de Saint-Germain, Domènec Martí i Julià, Joaquim Casas Carbó, Ramon d'Abadal i Vinyals, Ferran Valls i Taberner i Pere Bosch i Gimpera, que li feren consultes de caire intel·lectual i polític.⁴⁶ Així mateix, Francesc Martínez i Martínez va ser nomenat el 1913 "Col·laborador de la Llengua Catalana per Altea" per l'Institut de la Llengua Catalana.⁴⁷ El 1918 va ser nomenat corresponent de la Real Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Posteriorment (1925), Mn. Antoni M. Alcover el distingí en fer-lo corresposnal a València del *Diccionari Català-Valencià-Balear*.⁴⁸

Per a nosaltres tenen un interès especial les seues relacions amb els folkloristes Rossend Serra i Pagès, de qui es conserven diverses cartes relacionades amb el concurs del Llegendari Popular Català⁴⁹ i, sobretot, amb Tomàs Carreras i Artau.⁵⁰ Ja hem comentat que les relacions de Francesc Martínez i Martínez amb Carreras i Artau daten com a mínim

⁴⁴ És lògic pensar que Martínez i Martínez conegués, a més a més, altres personatges valencians relacionats amb l'estudi del folklore. Suposem això per la intensa relació que, com hem vist, tingué amb els ambients literaris i erudits d'aleshores, així com pel complet coneixement bibliogràfic que demostra tenir-ne a la seua història del folklore valencià. Veg. MARTÍNEZ, 1927b, pp. 13-46.

⁴⁵ SÁNCHEZ-CUTILLAS, *op. cit.*, p. 89.

⁴⁶ *Op. cit.*, pp. 77-78, 89-95 i 160.

⁴⁷ Recordem que és el nom inicial de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Veg. Carmelina SÁNCHEZ-CUTILLAS, *op. cit.*, p. 93. Rossend Serra i Pagès (Barcelona 1863-1929) va ser un destacadíssim folklorista, professor d'aquesta disciplina a l'Escola d'Institutius, promotor de la secció de folklore al Centre Excursionista de Catalunya i un dels membres fundadors de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, dirigida a la Universitat de Barcelona per Tomàs Carreras i Artau. Veg. Llorenç PRATS, Dolors LLOPART i Joan PRAT, *op. cit.*, pp. 49-53.

⁵⁰ Tomàs Carreras i Artau (Girona 1879, Barcelona 1954) fou filòsof, advocat, polític i etnòleg. Va crear a la seua càtedra d'ètica de la universitat de Barcelona l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya (1915), introduint així aquesta ciència en l'àmbit universitari, i propiciant-ne el renovament científic i metodològic. També va ser president de la Secció d'Etnologia de l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria, en integrar-se el 1922 l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya en aquesta nova entitat. Fou, a més a més, l'impulsor de la creació del Museu Etnològic de Barcelona. Veg. Llorenç PRATS, Dolors LLOPART i Joan PRAT, *op. cit.*, pp. 60-76 i 139-141; Lluís CALVO CALVO, *op. cit.*, *passim*.

Partida de pilota a llargues en el carrer La Mar, a principis dels anys vint.

⁵¹ Llorenç PRATS, Dolors LLOPART i Joan PRAT, *op. cit.*, p. 82.

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Op. cit.*, pp. 92-93. L'autora assenyala, però, els anys 1926 i 1927 com el de les participacions de Martínez com a jurat. La diferència segurament es deu al fet que la data de la convocatòria no coincideix amb la de les reunions del jurat.

⁵⁴ *Op. cit.*, p. 115, n. 27.

⁵⁵ Aquest concurs tenia el títol oficial de "Institució Patxot. Legendari Popular Català. Tercer y últim Concurs de 1929". La data de la convocatòria va ser el 31 de març de 1928, i els treballs s'havien de presentar "per tota la primera quinzena de desembre de 1929". El cartell de la convocatòria es pot llegir a Valeri SERRA i BOLDÚ (dir.), *Arxiu de Tradicions Populares*. Barcelona, 1928, pp. 124-125 (ed. facsimil: Palma de Mallorca, José J. de Olañeta, editor, 1992). La notícia del premi la coneixem per una carta de Carreras i Artau a Martínez datada en maig del 1930 en què el felicitava "pel premi obtingut en el Concurs del Legendari de la Fundació Patxot". La biògrafa de Martínez dedueix de la carta que aquest va participar "con alguna colecció de leyendas" (SÁNCHEZ-CUTILLAS, *op. cit.*, pp. 92-93). També Alexandre GALÍ (*Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936*, llibre XVIII, Barcelona, 1986, p. 28) comenta que Martínez va ser premiat al "tercer i últim concurs, l'any 1930" del Legendari Popular Català.

⁵⁶ *Supra*, p. 275 i nota 5.

⁵⁷ Veg. MARTÍNEZ, 1947, p. 49.

Francesc
Martínez i
Martínez.

del 1916, un any després de la fundació de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, i segurament van continuar fins a la mort del nostre erudit. Tots dos van mantenir un intercanvi epistolar ininterromput i una amistat que segurament s'aprofundí en les diverses ocasions que Martínez viatjà a Barcelona. L'episodi que més ens interessa d'aquestes relacions és la participació de Martínez i Martínez en els concursos del Legendari Popular Català. El Legendari fou una institució promoguda pel patrici Rafael Patxot i Jubert i dirigida per Rossend Serra i Pagès, que tenia com a objectiu "recollir totes les llegendes i tradicions inèdites o publicades, de les terres de parla catalana".⁵¹ Amb aquest propòsit va organitzar tres concursos, els anys 1925, 1926 i 1928, que van assolir un gran èxit de participació.⁵²

Sabem per Carmelina Sánchez-Cutillas que Francesc Martínez va ser jurat de les dues primeres edicions del concurs i, a més a més, va aconseguir un premi en la tercera i darrera convocatòria.⁵³ També assenyala el fet que Carreras i Artau va ser membre del jurat en alguns dels concursos,⁵⁴ coincidint per tant amb Martínez en aquesta tasca. Fins al 1991 els materials de la Fundació Patxot eren inaccessibles, i disposàvem de poques notícies respecte de la victoriosa participació de Martínez al concurs del Legendari. Tan sols sabem que l'obra premiada degué ser una col·lecció de llegendes.⁵⁵ Afortunadament, la cessió del fons documental de la Fundació Patxot a l'Abadia de Montserrat l'any 1991 ha permès posar a l'abast dels estudiosos i del públic en general el *Legendari Valencià* de Francesc Martínez premiat en el concurs.⁵⁶

Per últim, tanquem aquest apartat dedicat a les relacions entre Francesc Martínez i Martínez i els folkloristes catalans tot recordant que va publicar a Barcelona algun article d'interès folklòric, com ara l'àmplia descripció del joc de les "sinquetes" que sabem que va publicar a la *Revista Catalana* de Barcelona l'any 1926.⁵⁷

CLOENDA

Hem presentat en les pàgines precedents una aproximació a la figura de Francesc Martínez com a estudiós de la cultura popular valenciana. Malgrat les circumstàncies —no sempre positives— en què va treballar, Martínez va ser capaç d'elaborar una obra d'arreglada de la cultura popular valenciana molt sòlida, especialment interessant pel que fa a la seua comarca i a la seua volguda ciutat d'Altea.

A partir de les dades aportades per la seua neta i biògrafa —Carmelina Sánchez-Cutillas—, i a partir d'altres dades —de vegades simples indicis— fruit de la nostra investigació, hem pogut comprovar com darrere d'aquesta obra hi ha un erudit voluntarista i autodidacta, però ben informat i molt ben relacionat amb algunes de les personalitats més rellevants dels estudis etnogràfics i folklòrics de la seua època. Per tant, cal rebutjar la simplificació de veure Martínez com un simple erudit local i reivindicar el seu important paper en els estudis de la cultura popular en la primera meitat del segle XX. ▴

BIBLIOGRAFIA DE LES OBRES DE FRANCESC MARTÍNEZ DE TEMÀTICA FOLKLÒRICA O ETNOGRÀFICA

MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, Francesc (1912), *Còses de la meua tèrra. (La Marina). Primera tanda*. València, imp. Manuel Pau (ed. facsímil: Altea, ed. publicacions de la rev. *Altea* i edicions Aitana, 1987).

MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, Francesc (1920), *Còses de la meua tèrra. (La Marina). Segona tanda*. València, imp. Vives Mora (ed. facsímil: Altea, ed. publicacions de la rev. *Altea* i edicions Aitana, 1987).

MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, Francesc (1922a), *El folklore valenciano en el Don Quijote*. València, imp. Vives Mora.

MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, Francesc (1922b), *Los riegos de la villa de Altea y su derecho consuetudinario*. València, imp. Vives Mora.

MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, Francesc (1927a), *El derecho consuetudinario en Altea. Villa del Reino de Valencia*. València, imp. Vives Mora, 1927 (segona edició: Altea, ed. Aitana, 1983).

MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, Francesc (1927b), *Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia*. València, Societat Valenciana de Publicacions (segona edició: Altea, ed. Aitana, 1998).

MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, Francesc (1947), *Còses de la meua tèrra. (La Marina). Terça tanda i darrera*. València, imp. Diana (ed. facsímil: Altea, ed. publicacions de la rev. *Altea* i edicions Aitana, 1987).

MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, Francesc (1970), *Coses típiques de la Marina, la meua comarca*. València, l'Estel.

MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, Francesc (1995), *Llegendari valencià* [ed. de Josep M. BALDAQUÍ]. Alacant, Generalitat Valenciana / Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 1996.

Cloenda de l'exposició iconogràfica de Cervantes. Biblioteca Central de Catalunya, el 20 de juny de 1942. (El segon per l'esquerra, Francesc Martínez i Martínez. A continuació, Joaquín Congost, Felipe Mateu, Juan Givanel, Juan Sedó, Peris Mencheta, Cándido Robert i Ángel Valbuena Prat).